

เยาวชนกับการเข้าถึงสื่อวิทยุ: ข้อพิจารณาเรื่อง "ปริณทลสาธารณะ" ในสังคมไทย

วิริยะ สว่างโชติ

(1)

เนื้อหาในบทความชิ้นนี้มาจากความสนใจของผู้เขียนที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและวิเคราะห์ในเชิงทฤษฎี และการพยายามสร้างข้อถกเถียงกับทฤษฎีด้วยปรากฏการณ์ทางสังคมในส่วนของการปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น ประเด็นที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์สังคมที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงคือเรื่องของ "การปฏิรูปสื่อกระจายเสียง" ในประเทศไทย ที่เริ่มมีผลมาจากมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2540 สำหรับในเรื่องของทฤษฎีนั้นผู้เขียนสนใจแนวคิดทางทฤษฎีเรื่อง "ปริณทลสาธารณะ"(public sphere) ของ Jurgen Habermes ที่มาจากงานเขียนชิ้นสำคัญ "The Structural Transformation of Public Sphere "(1989) สำหรับเนื้อหาในบทความแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือในส่วนแรกจะกล่าวถึงแนวความคิดเชิงทฤษฎีของ Jurgen Habermas ในเรื่องปริณทลสาธารณะ ส่วนที่ 2 จะกล่าวถึงการปฏิรูประบบสื่อกระจายเสียงวิทยุในประเทศไทยและข้อมูลจากงานวิจัยภาคสนามเกี่ยวกับรายการวิทยุเยาวชน AM 891 Khz. ในส่วนที่ 3 จะสร้างข้อถกเถียงถึงวิธีการศึกษาเรื่องสื่อและปริณทลสาธารณะ

(2)

ประเด็นเรื่อง "ปริณทลสาธารณะ"(public sphere) เริ่มมีการกล่าวถึงอย่างจริงจังในช่วงตอนปลายของปี 1980's กล่าวคือในทางทฤษฎีงานชิ้นสำคัญที่ชื่อว่า "The Structural Transformation of Public Sphere "(1989) ของ Jurgen Habermas นักปรัชญาร่วมสมัยชาวเยอรมันได้รับการแปลและตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรก หลังจากที่เคยถูกตีพิมพ์ในภาษาเยอรมันก่อนหน้านี้เมื่อปี ค.ศ. 1962 ในเนื้อหาของหนังสือที่อ่านยากของหนังสือเล่มนี้ ประกอบไปด้วย 7 บทและมีทั้งหมด 25 หัวเรื่อง¹ Habermas ได้ใช้เนื้อหาของบทที่ 1 – 3 กล่าวถึงการกำเนิดขึ้นของ Bourgeois Public Sphere โดยยกเอาตัวอย่างประวัติศาสตร์ของบทบาทของ Bourgeois ในอังกฤษ ฝรั่งเศสเยอรมันช่วง ศ.17 มาอธิบาย ถึงการพัฒนาประชาธิปไตยในส่วนของประชาสังคม(

¹ คงเป็นการยากสำหรับบทความนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาในแต่ละบทของหนังสือเล่มนี้ ผู้ที่สนใจควรศึกษาเพิ่มเติมจากงานเล่มนี้ และข้อเขียนของ Habermas ในหัวเรื่อง "Further Reflection on the Public Sphere" ที่มาจากงานสัมมนาที่จัดขึ้นในวาระของการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็นฉบับภาษาอังกฤษ เมื่อปี 1989 ใน Habermas and the Public Sphere (1992) Craig Calhoun (ed.)

civil society) ที่มีบทบาทชัดเจนในช่วงนั้นและ Habermas ยังถกเถียงถึงความคิดที่แตกต่างกันในเรื่องปริมาณทลกับนักคิดในสกุลเสรีนิยม อย่างไรก็ตามเนื้อหาในบทที่ 4-7 ซึ่งกินเนื้อที่ส่วนใหญ่ของหนังสือ Habermas กลับใช้วิพากษ์ต่อบทบาทของรัฐสวัสดิการ ตลาดการและสื่อ ที่ทำให้ปริมาณทลสาธารณะถูกลดทอนลงบางส่วน (partial degeneration) หรือเปลี่ยนเป็นเพียงเรื่องของประชามติ (public opinion) ที่ไม่ได้เป็นการก่อให้เกิดถกเถียงด้วยความเป็นเหตุเป็นผลเช่นเดิม ประกอบการที่รัฐสวัสดิการที่อยู่บนระบบทุนนิยมรวมศูนย์ (organized capitalism) ในเยอรมันช่วงก่อนปี ที่ Habermas เขียนงานนั้นได้หมดอำนาจลง ข้อวิพากษ์วิจารณ์ในส่วนหลังของหนังสือเล่มนี้ Habermas จึงเหมือนเป็นการประเมินโอกาสของการพัฒนาประชาธิปไตย (to assess the chances of democracy) ในเยอรมันช่วงนั้น (Hohendahl 1992:99)

หลังจากที่หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ได้มีข้อถกเถียงตามมามากมายในช่วงต้นปี 1990's ผู้เขียนคิดว่า คำถามที่สำคัญเป็นคำถามแรกสำหรับทุกคนที่ได้อ่านหนังสือเล่มนี้ก็คือ "อะไรคือ ปริมาณทลสาธารณะ?" "ปริมาณทลสาธารณะแตกต่างกับประชาสังคมอย่างไร?" หรือ "ประชาสังคมกับปริมาณทลสาธารณะอะไรมีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตย?" สำหรับข้อถกเถียงที่มีขึ้นในระยะแรกๆ นั้นประเด็นเรื่อง "อะไรคือปริมาณทลสาธารณะ?" เป็นเรื่องที่มีการกล่าวถึงกันมาก โดยเฉพาะนักวิชาการในสายทฤษฎีวิพากษ์ ประเด็นสำคัญในเรื่องนี้ก็คือไม่ใช่เฉพาะ Bourgeois Public Sphere เท่านั้นที่มีบทบาทต่อการพัฒนาประชาธิปไตย ยังคงมีปริมาณทลสาธารณะได้ใน "รูปแบบอื่น" นอกเหนือจากไปจากที่ Habermas ได้ศึกษาไว้ อย่างเช่นในส่วนของผู้ใช้แรงงาน (working-class public sphere) (Negt อ้างใน Calhoun 1992) หรือส่วนที่ถูกครอบงำในรัฐสวัสดิการ "ผู้หญิง" ก็ไม่ได้ถูกพูดถึงในงานของ Habermas และดังนั้น ปริมาณทลสาธารณะของผู้หญิง (women public sphere) นั้นต้องการวิเคราะห์ถึงการปลดปล่อยการครอบงำ มากกว่าหลักการของการถกเถียงที่มีความเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งเป็นหลักการสำคัญสำคัญของปริมาณทลสาธารณะของ Habermas เท่านั้น (Fraser 1990) อย่างไรก็ตามคำถามเรื่องรูปแบบของปริมาณทลสาธารณะอื่นๆ ของ Negt และ Fraser นี้สะท้อนให้เห็นทั้งคู่เห็นว่าปริมาณทลสาธารณะนั้นมีอยู่จริงสำหรับในนักคิดในสกุลอื่นๆ ที่วิพากษ์เรื่องนี้ ก็มีอย่างเช่น สกุล Postmodern ไม่ได้สนใจเรื่องปริมาณทลสาธารณะ ได้ตั้งคำถามเรื่องปริมาณทลสาธารณะไปในอีกแบบหนึ่ง คือไม่ได้สนใจว่ามีรูปแบบปริมาณทลสาธารณะอื่นๆ หากแต่สนใจว่าปริมาณทลสาธารณะนำไปสู่การตั้งคำถามอื่นๆ อย่างไรมากกว่า เช่น หรือปริมาณทลสาธารณะต่างจากพื้นที่สาธารณะอย่างไร? และคำถามมุ่งไปสนใจเรื่อง "พื้นที่" (space) ในศึกษาแง่มุมทางอำนาจและวัฒนธรรมมากกว่าประเด็นเรื่องสังคมและการเมืองเช่นของ Habermas (Carroll 1993:158-162) ในขณะที่นักวิชาการในสายการศึกษาทางวัฒนธรรม (cultural studies) ไม่ได้สนใจมี "ปริมาณทลสาธารณะ" แต่ให้ความสนใจต่อการบริโภค

ของผู้บริโภคใน domestic space ที่สร้างความหมายที่ได้แย้งต่อโครงสร้างทางอำนาจได้ ดังนั้น เรื่องที่เป็นส่วนตัว ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่าการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างหรือสถาบัน (Moore 1997: 214 -215)

อย่างไรก็ตามแม้จะมีข้อถกเถียงต่องาน Habermas มากมาย แต่ Habermas เองกลับไม่ได้ทำการศึกษาเรื่องราวหรือพัฒนาแนวคิดนี้เพิ่มเติม² งานของเขามุ่งที่จะอธิบายถึง กำเนิดและจุดตกต่ำของปริมณฑลสาธารณะ³ แต่ความสนใจต่อเนื้อหาของงานตามที่พิมพ์ในช่วงปลายปี 80 's Habermas เห็นว่าสนใจในส่วนของบทที่ 4-7 และนำไปวิพากษ์สังคมที่เปรียบเสมือนเป็นยุคของ "rediscovery of civil society" (Habermas 1992:442) ซึ่งจากความสนใจในงานของ Habermas ในช่วงหลังนี้ ประกอบกับการล่มสลายของระบบอำนาจนิยมคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก ทำให้งานของกลายเป็นทฤษฎีทางสังคมที่ว่าด้วยการฟื้นฟูของการพัฒนาระบบประชาธิปไตย (Habermas 1992:453) และปริมณฑลสาธารณะมักถูกอธิบายว่าเป็นส่วนหนึ่งของ "ประชาสังคม" ที่ก่อตัวขึ้นมา "ต่อสู้" กับอำนาจในเชิงโครงสร้างของรัฐ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปฏิรูปโครงสร้างการเมือง ระบบกฎหมาย สิทธิพลเมือง ล้วนแล้วแต่ถูกอธิบายในเชิงประชาสังคม

โดยเฉพาะเรื่องสื่อมวลชนที่บทบาทในส่วนองประชาสังคมถูกวิพากษ์วิจารณ์ แต่จากความสนใจในงานของ Habermas ช่วงหลังนี้ได้ถูกนำไปใช้อธิบายร่วมกับความคิดเรื่อง "ประชาสังคม" (civil society) ทั้งในสังคมประชาธิปไตยและสังคมที่กำลังมีการพัฒนาประชาธิปไตย ใน 2 ประเด็นหลัก ประเด็นแรก คือ สถาบันสื่อมวลชนกับการครอบงำปริมณฑลสาธารณะในสังคมยุโรปและอเมริกา และในประเด็นที่ 2 วิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงและเติบโตของภาคประชาชน สื่อ และองค์กรต่างที่ไม่เกี่ยวกับรัฐ ที่ล้วนแล้วแต่มีบทบาทในต่างๆ ที่ก่อให้เกิด การถกเถียง การเจรจา การตรวจสอบ ที่อยู่บนพื้นฐานของหลักการของเหตุผล ซึ่งในทั้ง 2 ประเด็นนี้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวใน 2 ลักษณะคือ เป็นที่มาของการเรียกร้องการปฏิรูปสื่อ โดยเฉพาะสื่อกระจายเสียง (Curran 1991:1-2) แสดงออกถึงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของปริมณฑลสาธารณะอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดแนวคิดเรื่องกระแสการเคลื่อนไหวของสื่อทางเลือก (alternative media) หรือสื่อชุมชน (community media) ขึ้นมา (Downing 1992: 260-264)

² Calhoun อ้างว่า Habermas ไม่ได้พอใจกับงานนี้เท่าไร โดย Habermas ตระหนักถึงข้อจำกัดเรื่องข้อมูลที่เขาใช้ในขณะเขียนงาน ซึ่งทำให้เขาคิดถึงการที่จะปรับปรุงมัน และนี่เป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้งานฉบับภาษาอังกฤษชะลอการแปลและตีพิมพ์ (Calhoun 1992:5)

³ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 -7

แม้จะมีการนำแนวคิดเรื่องสื่อไปอธิบายดังที่กล่าวมา แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือโดยเฉพาะเรื่องสื่อที่ Habermas เองยอมรับว่าเขาไม่ได้มีข้อมูลของการศึกษาวิจัยเรื่องนี้มากนัก รวมทั้งในช่วงของการเขียนงานในยุคลปี 60's นั้นงานสำคัญด้านสังคมวิทยาการสื่อสารก็มี Paul Lazarsfeld ที่เป็นเพียงวิจารณ์แนวคิดเรื่องการพฤติกรรมกรับสื่อ หรือรวมถึงแม้ว่าจะมีการนำแนวคิดเรื่องสื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างปริณทลสาธารณะ แต่ Habermas ไม่สามารถมีข้อคิดเห็นในเรื่องนี้ได้มากนัก รวมทั้งเขาก็ไม่ได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้เท่าไร⁴ (Habermas 1992:439) แม้ว่าจะเป็นประเด็นสำคัญที่มีการถกเถียงหรือนำแนวคิดของเขาไปศึกษา

ซึ่งหากพิจารณาตามความคิดในหนังสือเล่มดังกล่าวแล้ว ผู้เขียนเห็นว่างานของ Habermas ที่วิเคราะห์ถึงการก่อรูปของ Bourgeois Public Sphere ได้วิเคราะห์สื่อไว้ใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรก เห็นว่าสื่อมีบทบาทต่อการเริ่มต้นของพัฒนาสังคมประชาธิปไตย ลักษณะที่เป็นการวิพากษ์บทบาทของสื่อ โดยในประเด็นแรกนั้น เขาวิเคราะห์ถึงประเด็นเรื่องสื่อและสินค้านั้นมีความสัมพันธ์กัน โดย Habermas กล่าวถึงสื่อสิ่งพิมพ์(print media)ที่ใช้ในการสื่อสารของระบบการค้ายุค Mercantile ค่อนข้างมาก ไม่ว่าจะเป็นไม่ว่าจะเป็นในลักษณะของ ข่าว(news), จดหมาย(letter) จดหมายข่าว(newsletter) ซึ่ง Habermas เห็นคือความสัมพันธ์ระหว่างสินค้าและข่าวนี้คือโครงสร้างทางอำนาจที่อยู่บนระบบการค้าที่เป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดของ ปริณทลสาธารณะ ที่สามารถจะมีเส้นทางการเชื่อมโยงการสื่อสารของมันไปตามเส้นทางเดียวระบบการค้าทางไกล ที่สินค้าที่จะไปตามเมืองท่าตามที่ต่างๆทั่วโลก ดังนั้น เมืองท่าใหญ่ที่มีอยู่ทั่วโลกก็จะเป็นเส้นทางเชื่อมโยงของระบบการสื่อสารไปด้วย หรือที่เรียกว่า "mail route" ส่วนที่เป็นองค์ประกอบที่เกิดตามเส้นทางต่าง ๆ นี้ก็คือ สำนักงานไปรษณีย์, ตลาดค้าหุ้น, สาขาของสำนักข่าว ซึ่งบทบาทของตลาดและสื่อประเภทนี้แม้จำกัดการนำเสนอเรื่องที่เฉพาะเรื่องหรือเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้อง ไม่มีส่วนต่อสาธารณะเท่าไร (มีจดหมายข่าวเท่านั้นที่มีส่วนต่อสาธารณะมากขึ้นมาหน่อย แต่ผู้ผลิตมันซึ่งเป็นเจ้าของกิจการการค้าก็ยังคงใช้นำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการค้า) แต่หากพิจารณาดูแล้วสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าสื่อสิ่งพิมพ์ที่เป็นหนังสือพิมพ์ที่นำผ่าน "published word" เสนอเรื่องราวของ "ประชาสังคม" (Habermas 1989/1992 :14 -19)

สำหรับประเด็นที่ 2 เขาได้วิพากษ์สื่อ โดย Habermas ได้กล่าวไว้ในตอนหลังว่าเขาไม่ได้มีนั้นเขากล่าวถึงก็คือบทบาทของสื่อโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ต่อบริบทของ "ประชาสังคม"(civil society) ที่

⁴ จากประโยคว่า "I cannot even begin to comment on the diversified literature in the sociology of political behavior, since I have paid only sporadic attention to it. Just as relevant to the topic of the structural transformation of the public sphere is the research on the media, especially in the investigations in the sociology of communication concerned with the social effects of television". (Habermas 1992 :439)

เขาเห็นว่ามีส่วนสำคัญต่อการสร้างปริมณฑลสาธารณะ โดยเขาเห็นว่าปริมณฑลสาธารณะที่เกิดขึ้นมาในช่วงศตวรรษที่ 18 นั้นคือการสร้างมิตรร่วมกันของประชาชน โดยที่บทบาทที่ชัดเจนของหนังสือพิมพ์ หรือสื่อสิ่งพิมพ์นั้นคือการสร้างให้ข้อเสนอ เรียกร้อง ข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ ได้นำสู่สาธารณะชนได้ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล หรือเป็น "public communication" โดยสื่อหนังสือพิมพ์ที่ Habermas วิเคราะห์ในแรกนี้ จะเห็นเขาเห็นมันมีความเป็นกลาง ก่อนที่ต่อมามีการเป็นส่วนของอุตสาหกรรมหรือการสร้างตัวตนเหมือนเป็นผู้ใช้อำนาจเสียเอง หรือที่เขาใช้คำว่า "Feudalization" ในประเด็นหลังนี้เราจะเห็นว่า Habermas เห็นว่าสื่อมีการเปลี่ยนแปลงในตัวเองจากที่ทำหน้าที่เป็นปริมณฑลสาธารณะไปสู่การใช้อำนาจปิดกั้นความเป็นสาธารณะ ดังนั้น "ปริมณฑล" ที่เกิดขึ้นนี้จากบทบาทของสื่อหนังสือพิมพ์นี้ Habermas เห็นว่ามีความเป็น "สาธารณะ" จริงๆ ก่อนที่จะเปลี่ยนไป

สำหรับข้อวิจารณ์ในประเด็นแรกนั้น งานศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เรื่อง The Print Revolution in Early Modern Europe (1983/1993) ของ Elizabeth Eisenstein ได้ให้ข้อมูลที่ชี้ให้เห็นว่างานสิ่งพิมพ์(print media)ในยุคเริ่มต้นนั้น ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับการค้ามากนัก งานส่วนใหญ่ที่ถูกตีพิมพ์ในยุคเริ่มแรกที่มีการปฏิวัติระบบการพิมพ์ ก็เป็นการนำงานต้นฉบับเอกสารของงานที่เคยลอกกันด้วยมือ(script)มาพิมพ์ใหม่ และเป็นงานของคริสต์จักรที่ถูกเผยแพร่ในวงจำกัด เครื่องพิมพ์หรือระบบการเรียงพิมพ์เองก็ถูกครอบครองและพัฒนาโดยคริสต์จักรในยุโรป และที่สำคัญวัฒนธรรมการอ่านออกเขียนได้(literary culture)ยังไม่ได้แพร่หลายไปยังบุคคลทั่วไป นอกจากกลุ่มชนชั้นสูงและกลุ่มข้าราชการ ดังนั้น สิ่งพิมพ์จึงไม่ได้มีบทบาทสำคัญ สำหรับในประเด็นหลังนั้น Habermas ถูกวิจารณ์จาก John Hartley (1996)ว่าละเลยที่จะกล่าวถึงหนังสือพิมพ์ในแง่ที่เป็นผู้สร้าง "ภาพตัวแทน"(representation)ในเรื่องราวต่างๆ ของสังคม ไม่ว่าสื่อมันจะอยู่ในรูปแบบไหนหรือในยุคสมัยใด โดยเฉพาะสื่อหนังสือพิมพ์ที่เป็นสื่อของกระฎุมพีมาตั้งแต่ต้นและมีบทบาทสำคัญแต่ตั้งยุค ค. 17 ซึ่งเป็นช่วงที่ Habermas วิเคราะห์ไว้ถึงบทบาทสำคัญของหนังสือพิมพ์กับปริมณฑลสาธารณะ แต่ Hartley กลับเห็นว่าสื่อหนังสือพิมพ์ยุคนั้นไม่ได้มีบทบาทต่อ "ปริมณฑลสาธารณะ" ในแบบที่เป็นจริงเช่นที่ Habermas ได้กล่าวเอาไว้เลย (Hartley 1996 :83-84)

ผู้เขียนเห็นว่าข้อวิจารณ์ทั้งของ Eisenstein และ Hartley มีความสำคัญในเชิงการอธิบายปรากฏการณ์และในเชิงทฤษฎี คือเราจะเห็นว่าทั้งคู่ไม่ได้เห็นว่าสื่อ(media)มีบทบาทต่อและ/หรือใน "ปริมณฑลสาธารณะ" เช่นเดียวกับ Habermas กล่าวถึงไว้ในหนังสือทั้งในส่วนของบทที่ 2 และบทที่ 4- 7 โดย Eisenstein ไม่เห็นว่าสื่อสิ่งพิมพ์มีส่วนต่อการเกิด Bourgeois Public Sphere(ในบทที่

2) ในขณะที่ Hartley เห็นว่าสื่อใน Bourgeois Public Sphere คือสื่อที่ไม่อาจกล่าวได้นำเสนอเรื่องราวที่เป็นจริงและอยู่บนหลักการที่เป็นเหตุเป็นผล(ในบทที่ 4-7) ส่วนข้อวิจารณ์ของทั้ง 2 ในเชิงทฤษฎีนั้น เราอาจกล่าวได้หากจะมีปริมณฑลสาธารณะในแบบของ Habermas กล่าวถึงจริง ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นตัวกลาง(medium)ที่เป็นสื่อ(media)เสมอไป ทั้งนี้เพราะสื่อทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของอำนาจที่อยู่ในส่วนของสัมพันธ์กับสินค้า(commodity)และสังคมการเมือง(political society) ดังนั้น สื่อกับการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่เห็นว่า มีระบบของความเป็นเหตุเป็นผลที่อยู่ในปริมณฑลสาธารณะที่สามารถนำไปสู่การคัดค้านต่ออำนาจได้ จึงไม่ใช่เรื่องสำคัญเป็นอันดับแรก งานเขียนของ Harbemas เล่มนี้จึงเท่ากับว่าไม่มีทฤษฎีที่ว่าด้วยสื่อศึกษา(media studies) กับปริมณฑลสาธารณะ Habermas เลย และการที่มีการนำเอาเรื่องสื่อไปอธิบายถึงเรื่องการฟื้นฟูประชาสังคมของในที่ต่าง ๆ นั้น ก็เป็นการมองสื่อในแง่ของการเป็น "เครื่องมือ" ในปริมณฑลสาธารณะที่นิยามว่ามีอยู่จริง มากกว่าที่จะใช้เป็น "มโนทัศน์ของการวิเคราะห์"(analytical categories)ทางวิชาการ(Dahlgren 1993:2) ซึ่ง ผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นนี้ในส่วนที่ 3 ของบทความ

สำหรับต่อไปผู้เขียนจะกล่าวถึงปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวกับการปฏิรูปสื่อกระจายเสียงในสังคมไทย ที่มีผลสืบเนื่องมาจากมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ.2540 ซึ่งให้ภาพปรากฏการณ์ทางสังคมของการให้ความสำคัญเรื่องสื่อไปในเรื่องการพัฒนาความเป็นประชาสังคม

(3)

ก่อนหน้าที่จะมีการเขียนถึงแนวความคิดเรื่องการจัดสรรคลื่นในมาตรา 40 ของรัฐธรรมนูญปี พ.ศ.2540นี้ รูปแบบของระบบสื่อกระจายวิทยุและโทรทัศน์ในอดีตที่ผ่านมาของไทย อยู่ในรูปของสื่อที่รัฐเป็นเจ้าของทั้งหมด(state monopoly) โดยรัฐในความหมายของความเป็นรัฐบาลในแต่ละยุคสมัยจะเป็นผู้จัดสรรคลื่นผ่านองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ ทั้งในรูปที่รัฐเป็นผู้ดำเนินงานเองในแบบของรัฐวิสาหกิจ(state enterprise) และให้เอกชนเข้ามาสัมปทานคลื่นไปดำเนินงานในรูปแบบของสถานีการค้า(commercial station) การจัดสรรให้มีการดำเนินการในรูปแบบนี้ได้นำมาสู่การที่ธุรกิจเอกชนเข้ามาบทบาทต่อการผูกขาดสื่อกระจายเสียงมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ในขณะที่รัฐเองก็มีแนวโน้มที่จะให้สัมปทานใหม่และมีนโยบายแปรรูปสื่อสาธารณะให้เอกชนเข้ามาดำเนินงาน ในช่วงที่นายบรรหาร ศิลปอาชาเป็นนายกรัฐมนตรี(อุบลรัตน์ 2542, น.41)

จุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นในช่วงเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี 35 ที่สื่อกระจายเสียงทั้งในส่วน
ของรัฐและเอกชนได้แสดงหน้าที่สื่อที่นำเสนอความจริงอย่างเป็นกลาง โดยทั้งนี้สื่อในสองส่วน
นี้ยังบิดเบือนและไม่เผยแพร่ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะชนในช่วงนั้นอีกด้วย หลังจาก
เหตุการณ์ดังกล่าวข้อเรียกร้องต่อการ “ปฏิรูปสื่อ” ที่มุ่งหวังให้สื่อแสดงบทบาทอันคำนึงต่อสิทธิและ
เสรีภาพของประชาชนต่อการรับรู้ข่าวสาร(the right to know)ก็เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ซึ่งก็สอด
รับต่อกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองที่มุ่งให้มีการรับรองสิทธิในการแสดงความคิดเห็น
(freedom of express)อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของความเป็นพลเมืองในสังคม

ซึ่งผลของข้อเรียกร้องนี้ น่าจะกล่าวได้ว่ามีผลต่อ มาตรา40 ซึ่งได้กำหนดไว้ว่าในวาระหนึ่งว่า

“ คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์และ
วิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรของชาติเพื่อประโยชน์
สาธารณะ ให้มีองค์กรของรัฐที่เป็นอิสระ ทำหน้าที่จัดสรรคลื่น
ตามความถี่ตามวาระหนึ่ง และกำกับดูแลการประกอบกิจการ
วิทยุกระจายเสียงและกิจการวิทยุโทรคมนาคม ทั้งนี้ ตาม
กฎหมายบัญญัติ
การดำเนินการตามวรรคสอง ต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของ
ประชาชน ในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านการ
ศึกษา วัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะ
อื่น รวมทั้งการแข่งขันอย่างเสรีและเป็นธรรม”

ข้อเสนอสำคัญของนักวิชาการด้านสื่อสารและนักวิชาการด้านกฎหมายมหาชนที่ให้มีการปรับแนว
คิดที่ว่าสื่อกระจายเสียงผูกขาดโดยรัฐ(state monopoly)มาเป็น “ให้คลื่นวิทยุและโทรทัศน์เป็น
ทรัพยากรสาธารณะ(public resource) และให้เป็นสมบัติส่วน รวมทั้งต้องจัดสรรให้แก่คนทุกกลุ่ม
ในสังคมอย่างเป็นธรรม” ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์แบบเสรีนิยม ที่เห็นว่า
ทรัพยากรของชาติด้านคลื่นมีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้น จึงจำเป็นต้องใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดจาก
โดยหลักการนี้รัฐจะไม่มีอำนาจสิทธิขาดแต่ผู้เดียวในการควบคุมและจัดสรรคลื่นอีกต่อไป ซึ่งหาก
พิจารณาตามนิยามเรื่องการแข่งขันอย่างเสรีและเป็นธรรมนี้แล้ว ภาคประชาชน ภาครัฐ และภาค
ธุรกิจจะถือว่ามีสิทธิเสมอภาคกันในอันที่เข้าไปมีส่วนในการครอบครองหรือใช้ประโยชน์จากสื่อ
กระจายเสียงนี้(อุบลรัตน์2542, น.35)

ซึ่งหลังจากที่มีสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาร่างรัฐธรรมนูญตามกระแสความต้องการ ฎีกาการเมือง ในปี พ.ศ.2538 สมาชิกในสภาร่างรัฐธรรมนูญก็ได้มีความเห็นเป็นเอกฉันท์ที่จะให้มีการบัญญัติให้ประชาชนเป็นเจ้าของคลื่นความถี่ในการกระจายเสียงในนาม “รัฐ” และให้มีการทำ “ประโยชน์สาธารณะ”(public interest) ของคลื่นความถี่นี้ต่อประชาชนชนอย่างสูงสุด โดยบทบัญญัติที่ว่าด้วยการจัดสรรคลื่นตามเจตนารมณ์นี้ได้เขียนไว้ในมาตราที่ 40 ของรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540 ที่กำหนด

สำหรับการนำเอาแนวคิดที่มาจากการศึกษานี้ไปปฏิบัติที่ดูจะเห็นได้ชัดจาก สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาคม (CivicNet) คณะทำงานติดตามมาตรา 40 และมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (Social Volunteer Foundation) ที่ได้ดำเนินการจัดสัมมนาระดมความคิดเห็นเพื่อก่อให้เกิด “การตื่นตัวในการสร้างความตื่นตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมกับกระบวนการร่างกฎหมายประกอบมาตรา 40 และการเตรียมความพร้อมในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน” มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ ช่วงปลายปี พ.ศ.2541 ถึง 2542 ซึ่งผลของการสัมมนานี้ก็คือการเกิด “เครือข่ายวิทยุชุมชน” แต่เนื่องจากรัฐโดยกรมประชาสัมพันธ์ได้ใช้ “นิยาม” นี้กับโครงการนำร่องไปก่อนแล้ว ประกอบกับภาคธุรกิจเอกชนก็นำนิยามนี้ไปใช้เช่นกันอย่างเช่น รายการวิทยุร่วมด้วยช่วยกัน FM 97.5 MHz เปลี่ยน “ภาพตัวแทน” ของตนเองจากซีดีเรดิโอ ไปเป็นคำว่าวิทยุชุมชน ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมานี้ทางคณะทำงานในกิจกรรมดังกล่าวเห็นว่า การที่ทั้งรัฐและเอกชนได้นำนิยามดังกล่าวไปใช้ทำให้ความหมายที่แท้จริงของวิทยุชุมชน กลายเป็นเพียงลักษณะหรือรูปแบบการนำเสนอ ที่ขายได้ ทั้งในงานที่ค้ากำไรและไม่ค้ากำไร “ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทางเครือข่ายวิทยุชุมชนจึงเห็นควรเปลี่ยนไปเป็นเครือข่ายวิทยุประชาคม” (เอื้อจิต 2544:2)

กิจกรรมส่วนใหญ่ของเครือข่ายวิทยุประชาคม ไม่ได้เน้นว่าควรกำหนดลักษณะและรูปแบบของวิทยุชุมชนเป็นอย่างไร ? หากแต่มุ่งเน้นความสนใจไปยังการเรียนรู้ร่วมกันใน “บทบาทและความสำคัญของวิทยุชุมชน” ซึ่งในการสัมมนาการเตรียมความพร้อมการปฏิรูปสื่อภาคประชาชนที่จัดเมื่อ 19-20 ธันวาคม 2542 ที่มีตัวแทนของประชาชนในจังหวัดต่างๆ เข้าร่วมถึง 33 จังหวัดนั้น เอื้อจิต วิโรจน์ไตรรัตน์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษาเครือข่ายวิทยุประชาคม ได้สรุปเนื้อหาที่ได้จากกิจกรรมในช่วงวันดังกล่าวไว้ว่า

“ในกิจกรรมในวันนี้ได้สร้างความตื่นตัวเป็นอย่างมาก และเกิดการเรียนรู้ทั้งจากกระบวนการรับรู้ข้อมูลจากผู้ทรงคุณวุฒิ กับกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในระหว่างผู้ร่วมสัมมนา และจากผู้เข้าร่วมสัมมนาบางคนได้เข้าไปแสดงตน

นำเสนอความคิดและความต้องการจากมุมมองของสื่อภาคประชาชน ในการระดมความคิดต่อกระบวนการร่างกฎหมายการประกอบกิจการในการประชุมของผู้ประกอบการสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งจัดขึ้นในช่วงที่มีการสัมมนาครั้งนี้ นับเป็นโอกาสให้ภาคประชาชนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดกับผู้ประกอบการสื่อขนาดใหญ่ในส่วนกลาง ซึ่งค่อนข้างจะมีแนวคิดในเชิงธุรกิจ”(เอื้อจิต 2544:3)

จากที่กล่าวมา เราจะเห็นว่าการเคลื่อนไหวในเรื่องของการปฏิรูปสื่อกระจายเสียงเป็นไปใน 2 ทิศทาง คือ 1.ทางกฎหมายซึ่งจะเป็นผลหลังจากที่ร่างพระราชบัญญัติผู้ประกอบการสื่อกระจายเสียงผ่านการพิจารณาจากรัฐสภา 2.ในทางปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับวิทยุชุมชนซึ่งได้มีการดำเนินการทั้งจากรัฐ ประชาชนและองค์กรประชาชน โดยเราจะเห็นว่าแม้ผลการพิจารณาร่างกฎหมายในส่วนที่ 1 ยังไม่อาจคาดการณ์ได้ถึงผลต่อการร่างกฎหมายผู้ประกอบการหรือนโยบายของรัฐต่อการเปิดให้ประชาชนเป็นผู้ใช้โครงสร้างพื้นฐาน แต่สิ่งที่เครือข่ายวิทยุประชามเห็นว่าเป็นสิ่งที่เป็นอย่างมากที่จำเป็นต้องเกิดกับประชาชน ก็คือ การที่ประชาชนสามารถเข้าไปจัดและนำเสนอรายการวิทยุได้(เอื้อจิต 2544:4)

นอกจากนี้ ยังมีการการจัดระดมความคิดอย่างต่อเนื่อง จนถึงปี 2545 โดยมุ่งเน้นไปที่การกำหนดความคาดหวังและความต้องการ ต่อแผนแม่บทและกฎหมายประกอบกิจการจากภาคประชาชน ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่ได้ระดมผ่านภาคประชาชนเพียงด้านเดียว หากยังผนวกไปกับกิจกรรมอื่นๆ ของสถาบันหลักที่ทำการรณรงค์ในครั้งนี้ คือ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชนเมือง สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และประสานงานกับการดำเนินการด้วยจุดมุ่งหมายเดียวกันกับองค์กรพันธมิตร เช่นองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรวิชาชีพ สรุปว่า ด้วยกลไกขององค์กรภาคประชาชนที่ต้องสร้างโครงการ และหางบประมาณสนับสนุนเอง ภายใต้เงื่อนไขการปฏิรูปสื่อซึ่งเป็นนโยบายและแผนงานระดับชาตินั้น ขณะนี้มีแกนนำภาคประชาชนที่พร้อมจะไปขยายการรับรู้ เรียนรู้ และมีส่วนร่วมในสื่อภาคประชาชนในทุกจังหวัดทั่วประเทศ(เอื้อจิต 2544:5)

เราจะเห็นว่า สำหรับข้อมูลจากงานวิจัยของผู้เขียนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับรายการวิทยุเพื่อเด็กและเยาวชน AM 891 KHz นั้น ขั้นตอนของการดำเนินงานมีบางส่วนสอดคล้องกับแนวทางการดังที่ได้กล่าวมาของสื่อภาคประชาคม โดยก่อนที่จะมีโอกาสเข้าไปการจัดรายการวิทยุ ณ ที่สถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์นั้น โครงการนี้ได้เริ่มต้นเมื่อต้นปี 2542 (และดำเนินงานเป็นรายการวิทยุเพื่อ

เด็กและเยาวชนในเดือนสิงหาคมปีเดียวกันนั้น) โดยมีศูนย์ประสานงานเด็กและเยาวชนสร้างสรรค์เพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม (YPLE) โดยมีวัตถุประสงค์หลักที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประการ คือ

1. ทำหน้าที่จัดกิจกรรม กระบวนการให้เด็กและเยาวชนได้รู้จักสิทธิหน้าที่และบทบาทของตน มีการแสดงออกในทิศทางที่เหมาะสม
2. ทำหน้าที่ประสานงานและสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่ม เพื่อให้เกิดเป็นเครือข่ายและองค์กรระดับเยาวชนในลักษณะต่างๆทั่วประเทศ

การทำงานของศูนย์ประสานเด็กและเยาวชนซึ่งมีสถานะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน(non-government organization) ที่ให้ความสนใจกับการเคลื่อนไหวในประเด็นที่สิทธิเด็ก โดยให้เริ่มต้นได้ให้ความสนใจต่อเรื่องสื่อและสิทธิเด็ก ดังจะเห็นได้จากเอกสารโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “จัดงานมหกรรมวันเด็ก เพื่อสิทธิเด็ก” ที่ทางศูนย์ฯได้กล่าวถึงหลักการและเหตุผล ไว้ว่า

“ส่วนทางด้าน ‘สิทธิเด็ก’ นั้น ทางคณะทำงานเกิดความสนใจ เริ่มคิดค้นกิจกรรมและกระบวนการอย่างจริงจัง เมื่อทางคณะทำงานด้านเด็กขององค์กรพัฒนาเอกชนได้มีการจัดค่ายอบรม ปัญหาและแนวทางการทำงานด้านสิทธิเด็ก’เมื่อกลางปี 2540 ซึ่งได้ขอให้คณะทำงานของ YPLE เข้าร่วมรับการอบรม และจากนั้นทางองค์กรด้านสิทธิมนุษยชนได้ให้คณะทำงานอาสาสมัครทำงานด้านสิทธิเด็กของ YPLE เข้าไปมีส่วนร่วมในการร่างระเบียบ เพื่อจัดตั้ง ‘คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน’ตามมาตรา 199 และ 200 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งผลจากการเข้าร่วมกิจกรรมทั้ง 2 ครั้ง ทำให้ทาง YPLE เกิดความตระหนัก และเห็นความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งประชาสัมพันธ์ รณรงค์เผยแพร่ สร้างความรู้ ความเข้าใจ ในด้าน ‘การส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเด็ก’ทั้งนี้ เพราะเป็นเรื่องใหม่ที่ทั้งเด็ก และกลุ่มผู้ใหญ่ในสังคมไทย ยังไม่ค่อยรับรู้และให้ความสำคัญ” (เน้นข้อความโดยผู้วิจัย)(เอกสารสำเนาโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “งานมหกรรมวันเด็ก เพื่อสิทธิเด็ก” 2541, ไม่มีเลขหน้า)

เราจะเห็นว่าความสนใจต่อประเด็นเรื่องสื่อของเยาวชนของศูนย์ประสานงานเด็กและเยาวชนสร้างสรรค์เพื่อสิ่งแวดล้อมนั้นเริ่มความสนใจในงานด้านนี้จากการเข้าร่วมสัมมนา โดยประเด็นหลักที่ได้จากการสัมมนาคือ “สื่อกับสิทธิ”ตามหลักการของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (เอกสารอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก, ไม่มีปีพิมพ์) ซึ่งในด้านหลักการก็คือการให้สื่อมวลชนหัน

มาให้ความสนใจกับประเด็นเรื่องเด็ก และเสนอให้นักวิชาชีพสื่อ(media professional)เสนอข้อมูลที่คุ้มครองต่อสิทธิเด็กมากขึ้น และให้โอกาสเด็กทำการผลิตสื่อ(UNICEF 1999:25)

เยาวชนกลุ่มนี้เข้ามาร่วมกลุ่มกันผ่านกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง " มหกรรมวันเด็ก เพื่อสิทธิเด็ก" และ การจัดทำรายการวิทยุ "คลื่นเด็กและเยาวชนสร้างสรรค์" ซึ่งจัดโดยศูนย์ประสานงานเด็กและเยาวชนสร้างสรรค์ เพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม ร่วมกับคณะทำงานเยาวชนด้านสิทธิเด็กและอาสาสมัครขบวนการตาข่ายประรด โดยกิจกรรมการสัมมนา จัดขึ้น ณ เขาชะเมาฯเลย ระหว่าง วันที่ 31 ธันวาคม 41 ถึง 3 มกราคม 42 จังหวัดจันทบุรี กิจกรรมดังกล่าวมีทั้งหมด 3 วัน โดยเน้นที่เรื่องสิทธิเด็ก และมีการอภิปรายเรื่องสื่อกับการคุ้มครองเด็ก หลังจากนั้นก็ได้มีการทำสัมมนาเชิงปฏิบัติการที่เน้นไปที่การผลิตสื่อวิทยุที่กรุงเทพฯ ในช่วงวันที่ 6 และวันที่ 7 มกราคม ซึ่งการสัมมนาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เด็กได้ทางเรียนรู้เกี่ยวกับสื่อวิทยุจริงๆ เยาวชนที่เข้าร่วมส่วนใหญ่ยังคงเป็นเยาวชนในระดับมหาวิทยาลัย การสัมมนาในวันแรกเยาวชนผู้ร่วมสัมมนาได้สะท้อนภาพของสื่อกับเยาวชน

" สื่อ ในความเข้าใจของตนเอง คือ สิ่งที่ช่วยลดช่องว่าง เพื่อสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันให้กับผู้คนในสังคม เพื่อให้ทุกคนสามารถอยู่กันอย่างสันติ และมีความสุข ซึ่งส่วนหนึ่งที่จะทำให้สื่อสามารถสร้างความเข้าใจให้กับคนในสังคม คือความหลากหลาย เพื่อที่จะเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ทุกกลุ่ม รู้สึกว่าในปัจจุบันสื่อซ้ำซาก ไม่มีความหลากหลายในการนำเสนอ รวมถึงไม่คำนึงถึงความหลากหลายของกลุ่มเป้าหมายเท่าที่ควร อีกทั้ง! การนำเสนอในปัจจุบันของสื่อ ยังเน้นไปในด้านของการเอาใจตลาด และไม่ค่อยจุดประกายความคิดสร้างสรรค์ให้กับเด็กและเยาวชน แต่เป็นลักษณะที่ยั่ว... ดึงดูดให้เยาวชนหลง และสร้างความพึงพอใจ แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีสื่อที่ไม่ดีนะค่ะ สื่อสร้างสรรค์ในปัจจุบันที่ดีก็มี แต่มันน้อยไปหน่อย อาจจะไม่พอ ไม่ได้รับการสนับสนุน รวมถึงวิธีการสนับสนุนที่ตามมา ต้องมีการเน้นความน่าสนใจ..."(จากข้อเขียนของเยาวชนในวันสัมมนาฯ 6/02/42)

ต่อมาทางทางกลุ่มเยาวชนและองค์กรพัฒนาเอกชนได้จัดตั้งโครงการจัดตั้ง "คลื่นเด็กและเยาวชนสร้างสรรค์" และได้มีโอกาสเข้าผลิตรายการ "วิทยุเพื่อเด็กและเยาวชน"ที่สถานีวิทยุ AM 981 Khz. (ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็น AM 891 Khz ในช่วงปี) จากการอนุญาตของกรมประชาสัมพันธ์เมื่อ 16 สิงหาคม 2542

ในงานวันกิจกรรมวันทีวีวิทยุเพื่อเด็กโลกที่จัดเป็นประจำทุกปีของวันที่ 10 ธันวาคม 2543 โดยมี องค์การยูนิเซฟประเทศไทยเป็นผู้จัด สำหรับการจัดในปี พ.ศ.2543 มีการจัดขึ้นที่สถานีวิทยุ กรมประชาสัมพันธ์ โดยทางรายการวิทยุเพื่อเด็กและเยาวชนได้ร่วมงานด้วยโดยเปิดโอกาสให้เด็กได้มี โอกาสในการทำหน้าที่เป็นผู้ประกาศ สำหรับวัตถุประสงค์ของงานที่เน้นไปที่บทบาทของสื่อกับเรื่อง สิทธิเด็ก ดังจะเห็นได้จากถ้อยแถลงของเป็น ทูตพิเศษเพื่อเยาวชนขององค์การยูนิเซฟ

“...แม้ว่าเด็กๆ จำเป็นต้องมีบุคคลซึ่งเป็นปากเสียงเพื่อเขาเพื่อรณรงค์ ให้เขาได้สิทธิที่พึงได้ เด็กๆ ควรจะต้องได้มีโอกาสแสดงออกและมีส่วน ร่วมในสังคม สื่อมวลชนมีโอกาสอันพิเศษที่จะช่วยนำเอาความคิด เห็นและทัศนะของเด็กมาประชาสัมพันธ์ให้โลกรับรู้ ในฐานะที่วันนี้เรามา ร่วมเฉลิมฉลองวันทีวีเพื่อเด็กโลก ดิฉันเชื่อว่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่ จะขยายบทบาทของเด็กในการมีส่วนร่วมทางสื่อมวลชนและสังคมโดย รวม ซึ่งในโอกาสนี้ต้องขอขอบคุณกรมประชาสัมพันธ์ในฐานะสื่อ ของรัฐที่ได้ทำให้วันนี้เป็นไปตามเป้าหมายเพื่อเด็กๆ...” (ทูตพิเศษเพื่อ เยาวชนขององค์การยูนิเซฟ วันที่10/12/43)

ที่กล่าวมาประเด็นที่น่าสนใจคือ การที่เยาวชนกลุ่มที่ทำรายการเพื่อเด็กและเยาวชนที่สถานีวิทยุ AM 891 Khz นี้ ที่เริ่มจากการเรื่องทำกิจกรรมในเรื่องสื่อกับสิทธิเด็ก และต่อมาได้จัดรายการวิทยุ ตามนโยบายนำร่องวิทยุชุมชนของกรมประชาสัมพันธ์ในช่วงกลางปี พ.ศ.2542 (ซึ่งรัฐบาลในสมัย นั้นเห็นว่ากฎหมายต่างๆตามขั้นตอนของการปฏิรูปสื่อตามมาตรา 40 กำลังจะเริ่มมีผล เพราะมี การเสนอร่างพระราชบัญญัติเข้าสู่สภา นั้นไม่ได้ร่วมกับการรณรงค์ของเครือข่ายสื่อประชาสังคมที่ เกี่ยวกับสื่อวิทยุชุมชน⁵

ดังนั้น การที่เยาวชนกลุ่มนี้สามารถเข้าไปผลิตรายการวิทยุที่สถานี AM 891 Khz ของกรมประชาสัมพันธ์ได้ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมา กับการเรียกร้องของเครือข่ายสื่อประชาสังคมเพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าไปจัดและนำเสนอรายการวิทยุ นั้นจะมีแนวทางที่ต่างกัน แต่เป้าหมายอยู่ของ “การเข้าถึงสื่อ” (media access) โดยสื่อวิทยุในที่นี้หมายถึง “ตัวกลาง” (medium) ที่เสมือนมีความ เป็นกลางในการรับส่งข่าวสาร ซึ่งที่ผ่านมาถูกมองว่าไม่ได้ทำหน้าที่นี้ได้ดีพอต่อกระบวนการ

⁵ บทบาทของการรณรงค์กับเครือข่ายวิทยุประชาคมมาเกิดในช่วงหลัง คือช่วงกลางปี 2544 ซึ่งเป็นกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชนมากกว่า บทบาทของเยาวชนที่ผลิตรายการวิทยุเพื่อเด็กและเยาวชน

สื่อสาร ซึ่งการวิจารณ์สื่อแนวทางนี้และหาข้อกล่าวหาของสื่อที่เรียกร้องความเป็นกลาง เป็นแนวทางที่เรียกว่า “Free Press” ที่เติบโตตามแนวคิดเสรีนิยมมาตั้งแต่ ศ.19 แต่ปัจจุบันมีอิทธิพลต่อกระบวนการฝ่ายซ้าย (Garnham 1992:)

จากตัวอย่างข้อมูลที่ผู้เขียนยกมานี้ หากเราย้อนดูแนวคิดในการเคลื่อนไหวของกลุ่มที่สนับสนุนต่อการปฏิรูปสื่อในสังคมไทย โดยในกลุ่มนักวิชาชีพด้านสื่อที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับสื่อและประชาสังคม เห็นว่า “สื่อมวลชนต้องแสดงบทบาทในฐานะของสื่อประชาชนมากขึ้น ได้แก่การกล้าที่จะเลือกสรรเอาข่าวที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนมานำเสนอให้มากขึ้น” (ขวรงค์ 2542:12) และ “สื่อมวลชนย่อมมีส่วนสำคัญที่จะกระตุ้นกระแสประชาสังคมเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับว่ากระบวนการประชาสังคมในสังคมไทยด้วยว่ามีความเข้มแข็งเพียงพอหรือไม่ ที่จะกดดันให้สื่อมวลชนต้องหันมาให้ความสำคัญกับกรอบการเสนอข่าวตามแนวคิดประชาสังคม” (ขวรงค์ 2542:13) ในขณะที่กลุ่มของสื่อภาคประชาชน เห็นว่า “ประชาชนต้องมีสิทธิ์เป็นเจ้าของ เพื่อเป็นหลักประกันให้กับภาคประชาชน และการกระจายอำนาจให้เกิดความหลากหลาย เพราะต่อจากนั้น ประชาชนจะไม่ใช่เป็นเพียง *passive audience* แต่จะเป็น *communicative actors* ด้วย คือไม่ใช่เป็นเพียงแค่ผู้รับสาร แต่มีสิทธิ์จะเป็นผู้ส่งหรือผู้ใช้สารด้วย” (สุภิญญา 2543:5) เราจะเห็นว่าแนวคิดของทั้ง 2 กลุ่มสะท้อนให้เห็นถึง การวิพากษ์บทบาทของสื่อมวลชนต่อประชาสังคม และสร้างทางเลือกของปริณทลสาธณะใหม่ๆขึ้นมา ซึ่งยังคงมองถึงปริณทลสาธณะและ/หรือประชาสังคมที่จะเกิดขึ้นได้จริงนั้น ต้องมีการใช้สื่อเป็นเครื่องมือหรือต้องมีทั้งกระบวนการผลิตและครอบครองสื่อเท่านั้นที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างได้ ในที่นี้ ก็คือการปฏิรูประบบสื่อกระจายของไทย

จากที่กล่าวมาผู้เขียน ไม่อยากจะทักท้วงเอาเสียทีเดียวว่าแนวคิดและการปฏิบัติที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการตีความเรื่องสื่อ ปริณทลสาธณะ และเรื่องประชาสังคมจากแนวคิดของ Habermas หรือเห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดในไทยไม่ต่างอะไรจากปรากฏการณ์ทางสังคมในโลกตะวันตกช่วงปลายปี 80 's ผู้เขียนเพียงแต่เห็นว่าปรากฏการณ์เหล่านี้ว่าหากเราจะพิจารณาในกรอบคิดเรื่องปริณทลสาธณะของ Habermas แล้วเราจะศึกษาเรื่องสื่อกันอย่างไร

(3)

ผู้เขียนเห็นว่าแม้ว่าทฤษฎีสื่อจะไม่มีในงานของ Habermas แต่แนวคิดเรื่องสื่อที่เขาอธิบายถึงในช่วงบทแรกที่ว่าด้วยการเกิด mail route ทำให้เห็นถึงกระบวนการในการสื่อสาร และความสัมพันธ์

ของสื่อและสินค้าซึ่งไหลเวียนร่วมกัน น่าจะเป็นแนวทางทางความคิดต่อเรื่องทฤษฎีทางสังคมของการศึกษาเรื่องสื่อ(social theory of media) ซึ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องของ "ปริณิถนสาธารณะ" ในฐานะที่เป็น "พื้นที่" ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของ process of appropriation ของความสัมพันธ์ทางสังคม (Thompson1995:28-30) โดยที่ปริณิถนสาธารณะที่กล่าวถึงนั้นมันโน้มน้าของการวิเคราะห์"(analytical categories)(Dahlgren 1993:2)มากกว่าที่จะอธิบายว่ามีความเป็นจริงของปริณิถนสาธารณะอย่างไร ซึ่งทำให้ก้าวพ้นกับการอธิบายเรื่องความเป็นกลางของสื่อ การพัฒนาประชาสังคม หรือรูปแบบต่างๆของปริณิถนสาธารณะ เพราะว่าสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญกับ "agency" ที่เป็นผู้กระทำต่อโครงสร้าง ซึ่งมาจากข้อถกเถียงและความสนใจที่มีในงานของ Habermas หลังจากฉบับที่ตีพิมพ์เมื่อปี 1989 มากกว่า(Hill and Montag 2000:6-7)

จากที่ได้กล่าวไว้ในส่วนแรกของบทความแล้วว่าประเด็นเรื่องแนวคิดปริณิถนสาธารณะของ Habermas มีข้อจำกัดสำคัญไม่มีทฤษฎีที่ว่าด้วยสื่อศึกษา โดยสื่อใช้อธิบายในเรื่องของประชาสังคม อีกทั้งเรื่องปริณิถนสาธารณะเป็นสิ่งที่ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง (ไม่ว่าในอดีต, ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม) ดังนั้น จึงมีคำถามที่เกิดขึ้นมาในเรื่องสื่อที่ว่าปริณิถนสาธารณะจะมีการนั้นเปลี่ยนแปลงไปไหม หากรูปแบบของการสื่อสารมีการเปลี่ยนไป การสื่อสารผ่านสื่อกระจายเสียง หรือสื่ออินเทอร์เน็ตสร้างความหมายของพื้นที่ในอีกรูปแบบหนึ่ง ที่แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ของสื่อสิ่งพิมพ์ ดังนั้น ปริณิถนสาธารณะจึงไม่อาจกล่าวได้ว่ามันมีรูปแบบที่ของ dialogical conversation อีกต่อไป(Thompson1994:41-42)

เหตุผลของการนำแนวคิดทั้ง 2 มาถกเถียงนี้ในประเด็นเรื่องการศึกษา สื่อ ก็เพราะว่าแนวความคิดของการศึกษาด้านการศึกษาสื่อโดยเฉพาะในเรื่องการสื่อสารมวลชน(mass communication)นั้น มีข้อจำกัดของการศึกษาตรงที่มักให้ความสนใจเฉพาะที่ตัวสื่อ(media –centric)(Garnham 1992: 360) รวมทั้งยังแยกประเภทของการศึกษาสื่อเป็น วิทย์, โทศน์, หนังสือพิมพ์ฯ โดยที่แต่ละประเภะนั้นมีฐานะที่เป็น "ตัวกลาง"(medium)ของการทำให้ข่าวสารเกิดการไหลเวียน โดยการศึกษาในแนวทางนี้มีทั้งความสำคัญกับการศึกษาในเป็นระดับจุลภาคและระดับมหภาค โดยในระดับจุลภาคนั้นมีการศึกษาถึง "สาร"(message)ที่ผ่านมากับตัวกลางต่างๆว่ามีผลอย่างไรต่อผู้รับหรือศึกษาว่าตัวกลางต่างๆมีประสิทธิภาพอย่างไรในการส่ง-รับสาร สำหรับการศึกษาในระดับมหภาคนั้นก็มีทั้งที่สนใจว่าปัจจัยต่างๆทั้งใน ด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ จะมีผลต่อการใช้สื่อเพื่อ

พัฒนาสังคมอย่างไร และในแนวคิดเชิงวิพากษ์ที่เห็นว่าสื่อที่ถูกใช้เป็นกลไกในการควบคุมทางสังคม (ดูเพิ่มเติม Meyrowitz 1995:50-58)

ในขณะที่แนวทางการศึกษาถึง "การเข้าถึงสื่อ" (access to media) ที่เริ่มมีการกล่าวถึงในช่วงปี 60's และประเด็นทางทฤษฎีนี้แม้จะมุ่งไปที่การศึกษาเรื่องสื่อกระจายเสียง (broadcasting) เป็นสำคัญ John Corner เห็นว่า ความหมายของ "การเข้าถึงสื่อ" (access to media) นั้น มีนัยยะของการเห็นว่า รูปแบบของการสื่อสารนั้นขาดดุลยภาพ (a form of asymmetry) อันเนื่องมาจากกลไกด้านสังคมไม่สามารถตรวจสอบสื่อได้ และสื่อก็ควบคุมด้วยการเมืองและถูกใช้ไปเป็นกลไกเพื่อประโยชน์ในทิศทางใดทิศทางหนึ่งเท่านั้น โดยไม่รับรู้หรือสนใจที่จะนำเสนอข่าวสารด้านอื่นๆอย่างทั่วถึง ดังนั้น สื่อในระบบทุนนิยมจึงมักขาดมิติความหลากหลายของข่าวสารที่ไหลเวียน ทำให้เกิดมีการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสื่อ (media reform) บนความหลากหลายของกลุ่มคนที่สามารถใช้ "สิทธิในการโต้กลับ" (Right to reply) ซึ่งได้กลายมาเป็นประเด็นที่มีการเรียกร้องทางการเมืองจากกลุ่มคนต่างๆ เช่นกลุ่มเด็ก กลุ่มคนงาน กลุ่มชาติพันธุ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตามประเด็นนี้เน้นถึงการให้สิทธิของ "กลุ่มคนชายขอบ" ซึ่งถูกมองว่านอกจากด้อยโอกาสทางสังคมแล้ว ดังนั้นแม้จะมีการให้ช่องทางการสื่อสารที่มากขึ้นกับคนกลุ่มนี้ แต่การนำเสนอส่วนใหญ่กลับยังเป็นการย้ำถึงสภาพด้อยโอกาสของพวกเขาเสียมากกว่า (Corner 1994 :22-23)

สำหรับข้อถกเถียงนี้ผู้เขียนแนวคิดที่มีประโยชน์ต่อการศึกษารื่องปริณิถยศาสตร์ ก็คือการศึกษาวัฒนธรรม (cultural studies) ที่ให้ความสำคัญกับรูปแบบการสื่อสาร (communication) ในฐานะที่เป็นรูปแบบทางวัฒนธรรม (cultural form) (Williams 1975) และแนวความคิดทางด้านมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจในฐานะที่เป็น "วัฒนธรรมวัตถุ" (material culture) และให้ความสำคัญกับการเมืองของมูลค่า (politic of value) ของวัตถุ (Miller 1987) ซึ่งในที่นี้หากเรามองในแง่มุมของวิทยุกระจายเสียงในฐานะที่เป็นรูปแบบทางวัฒนธรรมแล้ว จะทำให้เราเห็นว่าความสัมพันธ์ต่อชีวิตประจำวันของผู้คนในแง่ของการใช้ส่วนตัว และสร้างความสัมพันธ์กับผู้ฟังผ่านเนื้อหาของการรายงานต่างๆ ด้วยการสร้าง "กลุ่มผู้ฟัง" ที่ไม่มีบริบททางพื้นที่ หรือทำให้ทุกผู้ทุกวัยสามารถรับฟังรายการต่างๆ ได้โดยอิสระ (no sense of place) (Meyrowitz 1985 :93-95) ในขณะที่หากเราพิจารณาวิทยุในแง่ของวัฒนธรรมวัตถุแล้ววิทยุก็สัมพันธ์กับการบริโภคในส่วนของ "การฟัง" (Listening) วิทยุจึงเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมมากกว่ารูปแบบที่ถูกนิยามด้วยระบบการอากาศกระจายเสียง (หรือให้ความสัมพันธ์กับการผลิตรายการ) หรือระบบคลื่นการแม่เหล็กไฟฟ้า (หรือในแง่ของทรัพยากร)

สำหรับในส่วนของการเมืองของมูลค่านั้น การตีความเรื่อง "การเข้าถึง" และ "การมีส่วนร่วม" ต้องขยายการนิยามความหมายไปสู่รูปแบบของการมีส่วนร่วมสาธารณะ(public-participation format) ที่ให้ความสัมพันธ์ทั้งด้านการผลิตและการบริโภค ดังนั้น คำถามมากมายในเรื่องเหล่านี้ เช่นเรื่องขอบ "ขอบเขตที่เป็นสาธารณะ"(public domain) และ "ขอบเขตส่วนตัว"(private domain) จะแบ่งแยกกันอย่างไร หรือความเป็นวิทยุชุมชน(our community) และวิทยุการค้า(communities) หรือการให้โอกาสกับผู้ด้วยโอกาสในการเข้าถึงสื่อ ด้วยหลักเกณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ เชื้อชาติ หรือชนชั้น จะไม่ใช่แนวทางของการปฏิบัติด้วยนโยบายสังคมที่ให้การสนับสนุนการผลิตสื่อ(Hartley 1999:27-28) ซึ่งประเด็นเหล่านี้ยังสะท้อนให้ถึงความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างถูกตีความไปในแง่ของการเมืองแบบการมีส่วนร่วม(participatory politic)ตามหลักการของประชาสังคมสมัยใหม่ (Benhabib 1992:86)

จะเห็นว่าหากเราก้าวข้ามทฤษฎีสื่อในแง่ที่เป็นตัวกลาง และให้ความสำคัญกับสื่อสารในรูปแบบทางวัฒนธรรม จะทำให้ปริบทสาธารณะยังคงมีความสำคัญในแง่ของการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง ซึ่งในที่นี้ไม่ได้เป็นด้านของการผลิตหรือด้านที่ต้องมีผู้กระทำ(actor)เพียงด้านเดียว หากแต่ยังรวมทั้งด้านของการบริโภคหรือด้านของการสร้างความหมาย ซึ่งในที่นี้ทำให้ปริบทสาธารณะไม่ได้มีความหมายในส่วนที่มีแค่"ปริบทสาธารณะ" แต่เป็นการอธิบายในแง่ของกระบวนการมากขึ้น และประเด็นนี้น่าจะเป็นส่วนที่ทำให้มโนทัศน์เรื่อง "ปริบทสาธารณะ" ยังคงมีพลังอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างอยู่

บรรณานุกรม

- Benhabib, S.(1992). "Model of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jurgen Habermas". Calhoun, C.(1992)(ed.) **Habermas and Public Sphere** .London:The MIT Press
- Calhoun, C(1992) **Habermas and Public Sphere**. London:The MIT Press
- Carroll, D.(1993) "Community after Devastation: Culture, Politics, and Public Space" **Politic, Theory, and Contemporary Culture**. Mark Poster(ed.)New York. Columbia University Press

- Curran, J. (1991) " Rethinking the Media as Public Sphere" in **Communication and Citizenship**. Dahlgren, P. et al. London : Routledge.
- Corner, J.(1994). **Mediating the Ordinary:the 'access' idea and Television Form Controlling Broadcasting**. Aldridge, M and Nicholas Hewitt.London
Manchester University Press
- Eisenstien, E.(1983/1993) **The Print Revolution in Early Modern Europe**. London :
Cambridge University Press.
- Downing, John D.H.(1992)."The Alternative public Realm: the Organization of the
1980'santi-nuclear press in West Germany and Britain."
Culture and Power. Paddy Scannell (eds.) London:Sage
- Fraser, N.(1989). **Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory**. Minnesota :University of Minnesota Press
- Garnham, N.(1992) "The Media and the Public Sphere." Calhoun, C(ed) **Habermas and Public Sphere** .London:The MIT Press.
- Dahlgren, P. (ed)(1991). **Communication and Citizen**. London : Routledge
- Harbermas, J.(1989/1992) **The Structural Transformation of Public Sphere**. Cambridge
: Polity Press
(1992)"Further Reflection on the Public Sphere" **Habermas and Public Sphere**.Calhoun, C(ed) Sphere. London: The MIT Press
- Hartley, J.(1996). **Popular Reality**. London : Arnold
- Hill, M. & Warren Montag. (2000). **Masses, Classes, and Public Sphere**. London :Verso
- Hohendahl, P.(1992). "The Public Sphere: Model and Boundaries". Calhoun, C(ed)
Habermas and Public Sphere . London :The MIT Press
- Meyrowitz, J.(1985) **No Sense of Place**.New York:Oxford Press
(1995) "Medium Theory" **Communication Today**. D. Crowley(ed).
Cambridge : Polity Press.
- Miller, D.(1987). **Material Culture and Mass Consumption**. :Oxford :Basic Blackwelld
- Moore, S.(1997)**Broadcasting and Its Audience. Consumption and Everyday life**
.London:Sage

Thompson, J. (1995) "Social theory and the media" in *Communication Today*. Crowley, D.(ed.) Cambridge : Polity Press.

UNESCO(1999)*The Media and Children's Right*. London:Press Wise

Williams, R.(1975) *Television, Technology and Cultural Form* London:Fontana

ชวรงค์ ลิมป์ปัทมปาณี(2542) *บทบาทสื่อมวลชนความเป็นประชาสังคม โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล*

มาตรา 40 รัฐธรรมนูญการสื่อสารไทย(ไม่มีปีพิมพ์) คณะกรรมการติดตามมาตรา 40 มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม

สุภิญญา กลางณรงค์ (2543). "มาตรา 40 กับวาทกรรมการปฏิรูปสื่อ" *จดหมายข่าวประชาสังคม* ฉบับที่ 14 มก-กพ.2543

เอื้อจิตน์ วิโรจน์ไตรรัตน์(ไม่มีปีพิมพ์). *แนวคิดวิทยุชุมชนจากเวทีปฏิรูปสื่อภาคประชาชน* สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

อุบลรัตน์ ศิริยุคศักดิ์ (2542) *ระบบวิทยุและโทรทัศน์ไทย* สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ

อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก(ไม่มีปีพิมพ์) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ

เอกสารสำเนาโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ "งานมหกรรมวันเด็ก เพื่อสิทธิเด็ก" (2541) ศูนย์ประสานงานเด็ก และเยาวชนสร้างสรรค์ เพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม